

ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน “ลิเก”

ความเป็นมา

ภาคกลางได้ชื่อว่าอู่อำนาจของไทย มีภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำหลายสาย เหมาะแก่การกสิกรรม ทำนา ทำสวน ผู้คนมีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย จึงมีเวลาที่จะคิดประดิษฐ์หรือสร้างสรรค์สิ่งที่สวยงามได้มาก และมีการเล่นรื่นเริงในโอกาสต่างๆ มากมาย ทั้งตามฤดูกาล ตามเทศกาลและตามโอกาสที่มีงานรื่นเริง ภาคกลางเป็นที่รวมของศิลปวัฒนธรรม การแสดงจึงมีการถ่ายทอดสืบต่อกันและพัฒนาคัดแปลงขึ้นเรื่อยๆ จนบางอย่างกลายเป็นการแสดงนาฏศิลป์แบบฉบับไปก็มี เช่น รำวง และเนื่องจากเป็นที่รวมของศิลปะนี้เอง ทำให้คนภาคกลางรับการแสดงของท้องถิ่นใกล้เคียงเข้าไว้หมด แล้วปรุงแต่งตามเอกลักษณ์ของภาคกลาง คือการรำรำที่ใช้มือ แขนและลำตัว การแสดงนาฏศิลป์ของภาคกลาง เช่น โขน ละครชาตรี ละครนอก ละครใน ลิเก หุ่น หนังใหญ่ เป็นต้น

ลิเก เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา หรือต้นกรุงรัตนโกสินทร์ คำว่า ลิเก เพี้ยนมาจากคำว่า ซิเกอร์ ในภาษาเปอร์เซียที่ยืมมาจากคำว่า ซิกรู (Zakhur) ในภาษาอาหรับอันหมายถึงการอ่านบทสรรเสริญเป็นการรำลึกถึงอัลลอหฺพระเจ้าในศาสนาอิสลามพระครูศรีมหาโพธิคณาภิรักษ์ก็ได้กล่าวถึงลิเกไว้ในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ หน้า ๔๓ ว่า พวกมุสลิมนิกายชีอิต หรือเจ้าเซ็นจากเปอร์เซียนำสวดลิเกที่เรียกว่า ดิกร เข้ามาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรง บันทึกว่า ยี่เกนั้น เพี้ยนมาจาก จิเก มีบันทึกว่า พวกแขกเจ้าเซ็นได้สวดถวายตัวในการบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ต่อมาคิดสวดแผลงเป็นลำนำต่าง ๆ คิดลูกหมัดเข้าแกมสวด ร้องเป็นเพลงต่างภาษา และทำตัวหนังเชิด โดยเอารามณะมาเป็นจอกก็มี ลิเกจึงกลายเป็นการเล่นขึ้น ต่อมาผู้คิดเล่นลิเกแบบละคร คือ เริ่มร้องเพลงแขก แล้วต่อไปเล่นแบบละครรำ และใช้ปี่พาทย์แบบละคร

ลิเก หรือ ยี่เก เมื่อทุกคนได้ยินคำนี้ คงคิดว่าลิเกนั้นเป็นการแสดงของประเทศไทยชนิดหนึ่งที่ตั้งตัวสวยงาม หูหระ มีการร้องรำทำเพลง อ่อนช้อย งดงาม พร้อมกับความตลกขบขันไปด้วยในตัวโดยไม่คำนึงถึงความสำคัญ ความเป็นมา ความหมายและคุณค่าที่ควรรักษาของลิเกเลย และคงมองด้วยสายตาทำที่ที่เฉยเมยเพียงเพราะไม่เห็นความสำคัญของคำว่าลิเก แต่ถ้าเรามองลิเกในแง่มุมต่างๆมากขึ้น สนใจลิเกมากขึ้น หรือเพียงแค่สงสัย เราจะพบกับสิ่งที่ดีมากและมีประโยชน์ต่อตัวเราเอง

ลิเก หรือ ยี่เก นั้นเป็นศิลปะประจำชาติไทยแต่โบราณตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษซึ่งชาวคณะลิเกทุกคนทุกคณะล้วนที่จะสืบทอดนาฏศิลป์นี้ให้มาจนถึงปัจจุบันเพื่อให้ลูกหลานได้สัมผัสความเป็นไทย สิ่งทั้งงดงามของไทย และนัยที่แอบแฝงไว้ในลิเก แต่ถึงอย่างไรก็ตามมีบางคณะที่ต้องปิดคณะลงและไม่สามารถจะสืบทอดลิเก นี้ต่อไปได้ เนื่องด้วยเหตุผลที่หลากหลายและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามยุคและสมัยซึ่งบางที่ไม่สามารถที่จะทำตามเจตนารมณ์ของตนเองและบรรพบุรุษที่จะรักษาสืบทอดลิเกนี้ต่อไปได้แต่บางคณะนั้นมีความอดทนมากพอและมีปัจจัยหลายๆอย่างซึ่งทำให้พวกเขาได้ยืนหยัดบนเวทีลิเกพร้อมกับแสดงลิเก ร้อง รำ เล่นตามบทละครสร้างความสุขให้กับคนดูและสืบทอด สั่งสอนลูกหลานจนเล่นลิเกเป็นและพร้อมที่จะทำหน้าที่นั้นต่อไป

ลิเก หรือ ยี่เกนั้นมีสิ่งที่น่าสนใจมากมายทั้งด้าน ศิลปะ ชีวิต การเรียนรู้ ความงดงาม ความเป็นไทย ข้อคิดชีวิต และสิ่งต่างๆ อีกมากมายจนเป็นแรงบันดาลใจให้ลูกหลานลิเกกลับมาสืบทอดลิเกและบุคคลทั่วไปอื่นๆ หันกลับมาสนใจลิเกและฟื้นฟูอนุรักษ์ลิเกจนลิเกโด่งดังอีกครั้งรวมถึงผู้จัดทำที่ต้องการรับรู้อย่างลึกซึ้งและเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์ศิลปะความเป็นไทยชนิดนี้ชนิดที่มีเอกลักษณ์อย่างโดดเด่นชนิดที่มีชื่อเรียกว่าสั้นๆ ว่า “ลิเก”

การแบ่งยุคของลิเก

๑. ยุคลิเกออกภาษา คือ ยุคที่ลิเกนำเพลงออกภาษาของการบรรเลงปี่พาทย์ และการสวดคฤหัสถ์ในงานศพสมัยรัชกาลที่ ๕ มาเพิ่มเข้าไปในการแสดง ลิเกเพลงออกภาษาเป็นการแสดงล้อเลียนชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครในขณะนั้น ด้วยการนำการแต่งกาย น้ำเสียงในการพูด ภาษาไทยปนกับภาษาของตนเอง และเพลงที่ขับร้องในหมู่ชาวต่างชาติ เหล่านั้นมาล้อเลียน เป็นที่สนุกสนาน ผู้ชมนิยมกันมากเมื่อลิเกนำมาใช้ก็

เริ่มต้นการแสดงด้วยการสวดแขกเป็นการออกภาษามลายู เพราะถือว่าเป็น

การแสดงที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นสิริมงคลแล้วจึงต่อยด้วยภาษาอื่น เช่น มอญ จีน ลาว ญวน พม่า เขมร ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส ชาวอินเดีย ตะลุง (ปักซีใต้) การแสดงออกภาษาเป็นการแสดงตลกขุดขันๆ ติดต่อกันไป ต่อมาปรับปรุงการแสดงมาเป็นเริ่มต้นด้วยสวดแขกแล้วต่อยขุดออกภาษาแสดงเป็นละครเรื่องยาวอีก ๑ ชุด

๒. ยุคลิเกทรงเครื่อง การแสดงลิเกออกภาษาในส่วนที่เป็นสวดแขก กลายเป็นการออกแขก มีผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบชาวมลายูออกมาร้องเพลงอำนวยพร มีตัวตลกถือขันน้ำตามออกมาให้ผู้แสดงเป็นแขกประพรมน้ำมนต์เพื่อเป็นสิริมงคล ส่วนที่เป็นขุดออกภาษากลายเป็นละครเต็มรูปแบบ ซึ่งวงรำมะนายังคงใช้บรรเลงตอนออกแขกแต่ใช้ปี่พาทย์บรรเลงในช่วงละคร เครื่องแต่งกายหรูหราเลียนแบบข้าราชการในสมัยรัชกาล

ที่ ๕ จึงเรียกว่า ลิเกทรงเครื่อง ลิเกทรงเครื่องแสดงในโรง (วิก) และเก็บค่าเข้าชมเกิดขึ้นโดยคณะของพระยาเพชรปानी ข้าราชการกระทรวงวัง ซึ่งนำแสดงโดยภรรยาของตน วิกพระยาเพชรปानीตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองหน้าวัดราชนันทาราม ประมาณ พ.ศ.๒๔๔๐ ลิเกทรงเครื่องแพร่หลายไปทั่วภาคกลางอย่างรวดเร็ว มีวิกลิเกเกิดขึ้นมากมายต่อมามีการนำเนื้อเรื่องและขนบธรรมเนียมของละครรำมาใช้ จนถึงขั้นแสดงเรื่องอิเหนา ตามบทพระราชนิพนธ์ เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขึ้นใน พ.ศ.๒๔๘๔ ลิเกทรงเครื่องก็ประสบปัญหาการขาดแคลนวัสดุเครื่อง แต่งกายซึ่งต้องนำเข้าจากต่างประเทศ เช่น ผ้าและเพชรเทียม จนในที่สุดการแต่งกายชุดลิเกทรงเครื่องก็หมดไป วงรำมะนาที่ใช้กับการออกแขกก็เปลี่ยนไปใช้วงปี่พาทย์แทนเพื่อเป็นการประหยัด เพลงรานิเกลิงหรือเพลงลิเกเกิดขึ้นโดยนายดอกดิน เสือสง่า ในยุคลิเกทรงเครื่องนี้เอง และต่อมานายหอมหวน นาคศิริ ได้นำเพลงรานิเกลิงไปร้องด้นกลองสดอย่างยาวหลายหลายคำกลอน ทำให้มีชื่อเสียงและมีลูกศิษย์มากมาย ช่วงปลายยุคนี้เริ่มมีการออกอากาศลิเกทางวิทยุ

๓. ยุคลิเกลูกบท อยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนถึงช่วงภายหลังสงคราม รวมเวลานานประมาณ ๑๐ ปี ลิเกในยุคนี้ แต่งกายแบบสามัญ คือ เสื้อคอกลมแขนสั้น โจงกระเบนมีผ้าคาดพุงคล้ายเครื่องแต่งกาย ของลำตัดในปัจจุบันทั้งนี้เพราะเป็นช่วงที่อยู่ในสภาวะขาดแคลน แต่การแสดงลิเกก็ยังเป็นที่นิยมกันอย่างกว้างขวาง เนื้อเรื่องที่แสดงเปลี่ยนไปเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่ ซึ่งอาศัยพื้นฐานของบท

ละครนอก และละครพันทางอยู่มาก

๔. ยุคลิเกเพชร หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อบ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติ ก็มีการตกแต่งเครื่องแต่งกายลิเกตัวพระให้หรูหราอีกครั้ง แต่ไม่ได้กลับไปใช้รูปแบบลิเกทรงเครื่อง เริ่มต้นด้วยการสวมสนับเพลาแล้วนุ่งผ้าโจงทับอย่างตัวพระของละครรำ สวมถุงน่องสีขาวเหมือนลิเกทรงเครื่อง เอาแถบเพชรหรือเพชรหลา มาทำสังเวียนคาดศีรษะประดับขนนกสีขาวของลิเกทรงเครื่อง คาดสะเอวเพชร แถบเชิงสนับเพลาเพชร

ฯลฯ มาเป็นลำดับ ส่วนผ้านุ่งใช้ผ้าใหม่ที่นำเข้ามา จากเมืองจีนเพราะเนื้อแข็งนุ่งแล้วอยู่ทรงไม่ ยับ สำหรับชุดลิเก ตัวนางไม่ ค่อยมี แบบ แขน ส่วนใหญ่ เป็น ชุด ราตรี ยาว สมัยนิยม มีเครื่องประดับ เช่น มงกุฎ สายสร้อย กำไล แต่ไม่หรูหราเท่าตัวพระ การแสดงลิเกยุคนี้มีความหลากหลาย เพราะพยายามนำการแสดงประเภทอื่นๆ เข้ามาเสริม เพื่อให้การแสดงเป็นที่นิยมอยู่เสมอ เช่น เพลงลูกทุ่ง ยอดนิยม เพลงจากภาพยนตร์อินเดีย เต็นอะโกโก้ การนำมาขึ้นมาสืบนบนเวที การทำฉากสามมิติให้ดูสมจริง เป็นต้น ลิเกได้มีการแพร่ภาพทางโทรทัศน์เป็นประจำหนังสือพิมพ์ให้ความสนใจเสนอข่าวเรื่อง ลิเก โรงละครแห่งชาติให้การยอมรับและจัดให้มีการแสดงลิเกขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ วันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๑๘ โดยคณะลิเกของนายสมศักดิ์ ภัคดี ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่เริ่มขยายหน้าเวทีให้กว้างออกไปกว่าเดิมเกือบ ๒ เท่า

๕. ยุคลิเกลอยฟ้า เป็นยุคที่เวทีลิเกเปลี่ยนจากรูปแบบเดิมที่มีเวทีดนตรีอยู่ทางขวาของผู้แสดงมาเป็นเวทีที่วางเครื่องดนตรีอยู่บนยกพื้นหลังเวทีการแสดง ให้ผู้ชมได้เห็นวงดนตรีทั้งวง และได้ขยายขนาดเวทีการแสดงออกไปจากประมาณ ๖ เมตรเป็น ๑๒ เมตร แต่ไม่มีหลังคาจึงเรียกว่า ลิเกลอยฟ้า เครื่องแต่งกายตัวพระในยุคนี้เพิ่มเครื่องเพชรมากขึ้น คือ มีแผงประดับศีรษะเพชร แทน ขนนก เสือรัดรูปปักเพชรที่เกิดขึ้นในปลายยุคลิเกเพชร ก็เพิ่มจำนวนเพชรจนเต็มไปทั้งตัว ผ้านุ่งกลายเป็นแบบสำเร็จรูปปักเพชรทั้งผืน ส่วนเครื่องประดับต่างๆ ก็เพิ่มจำนวนเพชรขึ้นมากกว่าแต่ก่อน ประมาณ พ.ศ.

๒๕๔๐ เป็นต้นมาเริ่มมีการนำเรื่อง “ผู้ชนะสิบทิศ” บทละครพันทางของอาจารย์เสรี หวังในธรรม ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในขณะนั้นมาแสดงเป็นลิเก และแต่งตัวแบบละครพันทาง

๖. ยุคลิเกสวดแขก คือ ยุคที่ชาวไทยมุสลิมเดินทางจากภาคใต้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพมหานคร ในสมัยรัชการที่ ๓ แล้วได้นำการสวดสรรเสริญพระเจ้าประกอบ การตีรำมะนา (กลองหน้าเดียวตีประกอบลำตัดในปัจจุบัน) เข้ามาด้วยต่อมาในสมัยรัชการที่ ๕ ลูกหลานชาวไทยมุสลิมก็ใช้ภาษาไทยแทนภาษามลายู สำหรับการแสดงลิเกสวดแขกนั้น ผู้แสดงชายนั่งล้อมเป็นวงกลมมีคนตีรำมะนาเสียงทุ้มและแหลม ๔ ใบ หรือ ๑ สำรับ การแสดงเริ่มด้วยการสวดสรรเสริญพระเจ้าเป็นภาษามลายู จากนั้นก็ร้องเพลงต้นกลอนภาษามลายูตอนใต้ เรียกกันว่า ปันตุน หรือ ลิเกบันตุน ต่อมาแปลงจากภาษามลายูเป็นภาษาไทย การแสดงบางครั้งมีการประชันวงร้องตอบโต้กันจนกลายมาเป็นลำตัดในปัจจุบัน

ชนิดของลิเกมี ๔ ชนิด ได้แก่

กระบอก ห่มสะไบ นุ่งโจงกระเบน หรือซิ่น ลิเกลูกบทจะแต่งตัวคล้าย ๆ ลิเกบันตน นิยมเสื้อผ้าสีฉูดฉาด बादตาผู้ชายจะใช้โพกหัวหรือสวมสังเวียนที่ศรีษะ และผู้หญิงจะสวมซ้องผมปลอม

๒. **ลิเกลูกบท** คือ การแสดงผสมกับการขับร้องและบรรเลงเพลงลูกบท ร้องและรำไปตามกระบวนเพลง ใช้ปี่พาทย์ ประกอบแทนรำมะนา แต่งกายตามที่นิยมในสมัยนั้นๆ แต่สีฉูดฉาด ผู้แสดงเป็นชายล้วน เมื่อแสดงหมดแต่ละชุด ปี่พาทย์จะบรรเลงเพลง ๓ ชั้นที่เป็นแม่บทขึ้นอีก และออกลูกบทเป็นภาษาต่าง ๆ ชุดอื่น ๆ ต่อไปใหม่ การแต่งกาย เป็นชุดเครื่องแต่งกายจำลองของคนไทยในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ นิยมแต่งในการแสดงเพลงพื้นบ้าน เมื่อวัสดุที่ใช้สร้างชุด ลิเกทรงเครื่องขาดแคลน ผู้แสดงจึงหันมาแต่งกายแบบจำลองที่เรียกว่า ชุดลิเกลูกบท

๓. **ลิเกทรงเครื่อง** เป็นการผสมผสานระหว่างลิเกบันตนและลิเกลูกบทมีทำรำเป็นแบบแผน แต่งตัวคล้ายละครรำ แสดงเป็นเรื่องยาวๆ อย่าง ละคร เริ่มด้วยโหมโรงและบรรเลงเพลงภาษาต่างๆ เรียกว่า "ออกภาษา" หรือ "ออกสิบสองภาษา" เพลงสุดท้ายเป็นเพลงแขก พอปี่พาทย์หยุด พวกตีรำมะนาก็ร้องเพลงบันตน แล้วแสดงชุดแขก เป็นการคำนับครู ใช้ปี่พาทย์รับต่อจากนั้นก็แสดงตามเนื้อเรื่อง ลิเกที่แสดงในปัจจุบันเป็นลิเกทรงเครื่อง

การแต่งกาย เป็นรูปแบบการแต่งกายของลิเกแบบเดิมเมื่อเริ่มมีลิเกในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเลียนแบบการแต่งกายของข้าราชการในยุคนั้น และมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงต่อมาบ้างจนถึงก่อนสงครามโลก ครั้งที่ ๒ เมื่อวัสดุที่ใช้สร้างเครื่องแต่งกายลิเกที่ต้องนำเข้ามาจากต่างประเทศขาดแคลน ชุดลิเกทรงเครื่องก็หมดไป คงเหลือให้เห็นเฉพาะในการแสดงสาธิตเท่านั้น

๔. **ลิเกป่า** เป็นศิลปะการแสดงที่เคยได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในจังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดทางภาคใต้ทั่วไป แต่ในปัจจุบันลิเกป่ามีเหลืออยู่น้อยมาก ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า เดิมลิเกป่าจะมีแสดง ให้ดูทุกงาน ไม่ว่าจะเป็นบวชนาค งานวัด หรืองานศพ ลิเกป่ามีเครื่องดนตรีประกอบการแสดง ๓ อย่าง คือ กลองรำมะนา ๑-๒ ใบ ฉิ่ง ๑ คู่ รั้ว ๑ คู่ บางคณะอาจจะมีโหม่ง และทับด้วย ลิเกป่ามีนายโรงเช่นเดียวกับหนังตะลุง และมโนราห์ และโธ สำหรับการแสดงก็คล้ายกับโรงมโนราห์ ผู้แสดงลิเกป่า คณะหนึ่งมีประมาณ ๖-๘ คน ถ้าวรรณลูกคู่ด้วยก็จะมีจำนวนคนพอ ๆ กับมโนราห์หนึ่งคณะ การแสดงจะเริ่มด้วยการโหมโรง "เกริ่นวง" ต่อจากเกริ่นวงแขกขาขวากับแขกแดงจะออกมาเต้นและร้องประกอบ โดยลูกคู่จะรับไปด้วย หลังจากนั้นจะมีผู้ออกมาบอกเรื่อง แล้วก็เริ่มแสดงเลย

ส่วนประกอบของการแสดงลิเก

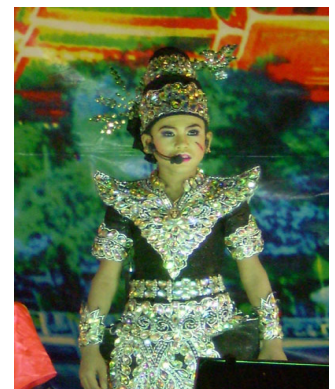

ผู้แสดงลิเก ผู้แสดงลิเกในยุคแรก ๆ เป็นผู้ชายล้วน ไม่ว่าจะเป็ นลิเกฮูลู ลิเกบารัต และลิเกบันตน มนตรี ตราโมท ได้เขียนไว้ว่า อันที่จริงการใช้ผู้ชาย เป็นนางนี้เป็นศิลปะสองชั้น ชั้นหนึ่งดูการรำร้องและดูบทบาทตามหน้าที่ อีก ชั้นหนึ่งดูการแสดง ชีวิตจริงกริยาที่จะทำให้เห็นเป็นคนละเพศกับความเป็นอยู่ ของตน ต่อมาเพื่อพัฒนามาเป็นลิเกลูกบท และลิเกทรงเครื่องจึงมีผู้หญิงเล่น ลิเกด้วย อย่างไรก็ตามยังมีลิเกบางคณะใช้ผู้ที่แสดงเป็นเพศเดียวกันหมดก็มี จนกระทั่งมีการปฏิวัติวัฒนธรรมสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็น นายกรัฐมนตรี ได้บังคับให้แสดงแบบชายจริงหญิงแท้

การแต่งกายของลิเก ในสมัยลิเกสวดแขก จะแต่งตัวโดย นุ่งโสร่งหรือกางเกงขายาว สวมเสื้อแขนยาวคอปิด มีเสื้อคลุมทับ นุ่งผ้า ทับกางเกงแค่นั้นือเขา และสวมหมวกหนีบหรือโพกหัว ลิเกบันตน จะ แต่งตัวแบบสามัญชนแต่สีฉูดฉาด ผู้ชายสวมเสื้อคอกลมแขนสั้น นุ่งโจง กระเบนมีผ้ายี่โป่คาดพุง ผู้หญิงสวมเสื้อแขนกระบอก ห่มสะไบ นุ่งโจง กระเบน หรือซิ่น ลิเกลูกบทจะแต่งตัวคล้าย ๆ ลิเกบันตน นิยมเสื้อผ้าสี ฉูดฉาดบาดตาผู้ชายจะใช้โพกหัวหรือสวมสังเวียนที่ศรีษะ และผู้หญิง จะสวมซื้องอมปลอม ลิเกทรงเครื่อง ตัวพระสวมเสื้อเข็มซาบแขนยาวทำ ด้วยผ้าแพรหว่าเปิดโดยเพิ่มระบายที่ชายผ้าเล็กน้อย คาดเข็มขัดอย่าง ละคร ท่อนล่างนุ่งโจงกระเบนไม่สวมรองเท้าใส่ปิ่นจุห์รี่จยอด (ชฎาไม่ มียอด) สังกวาล่ามะลอดิตโบริ้วที่หัวไหลทั้งสองข้าง สวมถุงรองเท้าสีขาว ฯลฯ ส่วนตัวนางสวมเสื้อแขนหมู แสม ห่มสะไบ นุ่งผ้ายกทองจีบหน้านางใช้กระบังหน้าสวมศรีษะ (สามัญชน) ถ้าเป็นนางกษัตริย์ใช้กระบัง หน้าที่ดียอดเป็นมงกุฎเรียกว่า “มงกุฎสตรี” ต่อมาเครื่องแต่งตัวพระเปลี่ยนมาใช้เสื้อผ้าเยียรบับ ปลาย แขนที่แผงเพชรติดแทนการปัก ท่อนล่างเพิ่มสนับเพลาแต่ไม่มีเชิงงอนอย่างละคร ปิ่นจุห์รี่จยอดเป็น เครื่องเงิน อินทรธนูเป็นลายกนกอย่างละคร ฯลฯ ส่วนตัวนางเปลี่ยนเป็นเสื้อผ้าเยียรบับแขนสั้นมีระบาย ยกเลิกสะไบใช้สังวาลย์อย่างตัวพระ แต่ติดผีเสื้อเพชรที่โบริ้วแทนอินทรธนู มงกุฎสตรีจะโตและป้อมกว่าทำ ด้วยเงินติดเพชร ภายหลังได้มีการประยุกต์การแต่งตัวให้ง่ายขึ้น และให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง เช่น ลิเกใส่ เสื้อกั๊กติดขนนก สังกเวียนเพชร ผ้าคาด ชุตราตรี (ตัวนาง) เป็นต้น

การร้องของลิเก การร้องลิเกของจะต้องมีลักษณะพิเศษที่จะต้อง ใช้เสียงดังเต็มที่ทำให้มีเสียงค่อนข้างสูงกว่าปกติ จนขึ้นนาสิก ไม่ว่าจะใช้ ระบบเสียงช่วยหรือไม่ก็ตาม บางคนรู้จักการปรับเสียงให้แหบพร่านิดเพื่อ เรียกร้องความสนใจ ในการร้องจะต้องพยายามให้มีเสียงเอื้อนอย่าให้ขาด หายการร้องมีหลายแบบ เช่น ร้องแบบละคร (ร้องให้จบก่อนแล้วปีพาทย์ จึงจะรับ ร้องเพลงสองชั้น(ร้องคำหนึ่งแล้วให้ปีพาทย์รับท่อนหนึ่ง สลับกันไป) และร้องเพลงต้นกลอนสด (เพลงหงษ์ทอง เพลงรานิกเกลิง ฯลฯ ซึ่งอาจจะสลับการเจรจาบ้างก็ได้)

การเจรจาของลิเก การเจรจาของลิเกจะมีลักษณะพิเศษเหมือนกับการร้อง มักจะเจรจาหรือพูดคางยานเพื่อให้เกิดความชัดเจน อาจจะเจรจาซ้ำคำร้อง หรือเจรจาดำเนินเรื่องต่อไปก็ได้ สิ่งที่น่าสังเกต คือ บางทีลิเกอาจจะจงใจใช้คำราชาศัพท์ที่ผิด ๆ เพื่อให้ตลกขบขัน เป็นต้น

การรำของลิเก เดิมทีลิเกไม่มีการรำ (มีแต่การร้องและเจรจา) ต่อมาได้นำวิธีการของละคอนและเรื่องของละคอนมาแสดงจึงต้องมีการรำให้ถูกแบบแผน ได้แก่ รำแม่บทรำใช้บทย่างละคอน และรำหน้าพาทย์ การรำของลิเกจะรำไปที่ (พอเป็นกิริยาไม่ต้องคำนึงถึงแบบแผนมากนัก) ส่วนการรำของละคอนนั้นรำเป็นท่า (เอาท่าทางให้ถูกต้อง) รวมทั้งลิเกมีบทร้อง และบทเจรจาอยู่ด้วยจึงอาจจะทำให้การรำด้อยลงไป ท่ารำของลิเก ได้แก่ รำท่าหยิบจับผ้าถุง (เป็นสัญลักษณ์ลิเก) รำเข้าออก (ส่วนใหญ่ใช้เพลงเสมอ) รำใช้บท (ท่ารัก ท่าโศก ท่าโอด ท่าซี้ ท่าพาดนิ้ว ท่ามา ท่าไป ท่าตาย ท่าคู่ครอง ท่าช่วยเหลือ ท่าเคือง ท่าโกรธ ฯลฯ) และรำชุด (เป็นการแสดงความสามารถของผู้แสดง เช่นรำเบิกโรง ระบายสลับฉาก ฯลฯ)

เพลงที่ใช้บรรเลงในลิเก

เพลงที่ใช้บรรเลงในลิเกมีมากมาย เช่น เพลงไทย เพลงลูกทุ่ง เพลงลูกกรุง และเพลงต่างชาติ เป็นต้น เพลงเหล่านี้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. เพลงตามจารีต ใช้เป็นแบบแผนอย่างละคอนรำ และลิเกที่นิยมได้แก่ เพลงโหมโรง (สาธุการ ตระ รัว สามลา ต้นเข้ามาน ปฐม ลา เสมอ เชิดฉิ่ง เชิดกลอง กลม ชำนาญ กราวโน วา) เพลงออกแขก (ซุ้มเซ บุษบัน ยาวา) เพลงร้องตัน (หงษ์ทอง รานีเกลิง) เพลงเสมอ (เสมอ เชิด โอด รัว)

๒. เพลงตามบท ใช้เครื่องดนตรีบรรเลงประกอบการร้องตามเนื้อเรื่อง ได้แก่ บทโศก (พญาโศก ลาวครวญ สังขารา เสภา เกริ่นลาว สดายง ดาวทอง ธรณีกรรแสง ขวัญอ่อน สร้อยสน รานีเกลิง มอญครวญ ทะยอยมอญ พม่าไซยา มอญอ้อยอิง) บทรัก (รานีเกลิง มะลิซ้อน กล่อมนารี ฝั่งโขง สาริกาแก้ว ตะลุ่มโปง พม่าเขว โนเน เสียงเทียน) บทดีใจ (แขกหนึ่งสองไม้ รานีเกลิง เขมรไล่ควาย พมารำขวาน ตันวรเชษฐ์) บทโกรธ (รานีเกลิง สองไม้ หงษ์ทอง)

๓. เพลงตามใจ ใช้สำหรับแทรกและส่งในการบรรเลงและบทร้องของลิเก ซึ่งผู้ที่ีระนาดมักจะใช้ลูกเล่นต่าง ๆ

การด้นกลอนสดของลิเก หลังจากที่หัดร้องแบบละครและร้องเพลงสองชั้นเสร็จสิ้นแล้ว ลิเกจะต้องหัดด้นกลอนสด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลอนหก การด้นกลอนสดของลิเกถือว่าเป็นปฏิภาณกวี โดยจะด้นไปตามถ้อยคำที่คล้อยใจในขณะนั้น ไม่มีการเลือกเฟ้นถ้อยคำให้เพราะพริ้งสละสลวยเท่าใดนัก ขึ้นอยู่กับความชำนาญและความอาวุโสในวงการของแต่ละคน นอกจากการด้นกลอนสดแล้ว ยังมีการด้นกลอนหนึ่งในลักษณะที่เรียกว่า “ครูพักลักจำ” และการด้นกลอนห่อโดยการเลือกใช้คำลงที่ตบท้ายกินใจอย่างคารมคมคาย

ฉากลิเก

เดิมทีลิเกไม่ใช้ฉากภายหลังสันนิษฐานว่า อาจะนำมาจากการแสดงงิ้วของคนจีนส่วนใหญ่ฉากจะประกอบด้วยฉากห้องพระโรง ฉากสวน โดยใช้ผ้าดิบ เย็บติดกันเป็นผืนใหญ่ขนาดมาตรฐานกว้าง ๔.๕๐ เมตร สูง ๓.๓๐ เมตร ด้านบนทำรูไว้สำหรับร้อยเชือกแขวนภาพที่ใช้เขียนบนฉากจะมีความลึกของเส้นทุกเส้นไปรวมที่ตรงกลางฉากเป็นจุดสายตา และนิยมใช้สีสะท้อนแสงที่ทำให้มองดูแล้วลอยเด่นขึ้นมา นอกจากฉากแล้วยังมีหีบอีก ๑ คู่ หรือ ๑ ชุด ทำด้วยผ้าดิบ สูง ๓.๓๐ เมตร และกว้าง ๑.๑๐ เมตร

ฉากลิเกเป็นฉากผ้าใบเขียนเป็นภาพต่างๆ ด้วยสีที่ฉูดฉาด ฉากลิเกแบ่ง เป็น ๓ ประเภท คือ ฉากชุดเดี่ยว ฉากชุดใหญ่ และ ฉากสามมิติ

๑) **ฉากชุดเดี่ยว** คือ มีฉากผ้าใบ ๑ ชั้น เป็นฉากหลัง เขียนภาพท้องพระโรงขนาด ๓.๕ x ๕ เมตร และ/หรือผ้าใบ ๒ ผืน อยู่ทางด้านซ้าย - ขวาของเวที เขียนเป็นภาพประตูสมมติให้เป็นทางเข้า - ออกของผู้แสดง และมีระบายผ้าเขียนชื่อคณะลิเก อีก ๑ ผืน ฉากชุดเดี่ยวนี้เป็นฉากมาตรฐานของลิเกที่จัดแสดงเพียงคืนเดียว

๒) **ฉากชุดใหญ่** คือ ฉากผ้าใบเช่นเดียวกับ ฉากชุดเดี่ยว แต่ฉากหลังมีหลายผืน เขียนเป็นภาพแสดงสถานที่ต่างๆที่การแสดงลิเกมักใช้ดำเนินเรื่อง เช่น ฉากท้องพระโรงแทน เมือง ฉากป่า ฉากอุทยาน ฉากกระท่อม ฉากแต่ละผืนจะม้วนกับแกนไม้ไผ่แขวนซ้อนกันอยู่เหนือเวทีหลังตั้งอเนกประสงค์ โดยจะคลี่ออกมาใช้ หรือม้วนเก็บขึ้นไป เมื่อเปลี่ยนฉาก ฉากชุดใหญ่จะมีสี่สัน ถ้า เจ้าภาพต้องการเป็นพิเศษ หรือมีการแสดงติดต่อกันหลายเดือน

๓) **ฉากสามมิติ** คือ ฉากผ้าใบที่เขียนให้ดูคล้ายจริง เช่น ฉากป่าจะมีฉากหลังเขียน เป็นทิวทัศน์ของป่าจริงๆ และมีผ้าใบเขียน เป็นต้นไม้เถาวัลย์ ฯลฯ ตัดเจาะเฉพาะ ลำต้นและใบ แขนงท่อยสลับซับซ้อนกัน มีแสงสีสาดส่องเห็นฉากลึกเป็นสามมิติ ฉากสามมิติจะมีหลายฉากเพื่อให้เหมาะแก่การแสดงลิเกประเภทปิดวิก ซึ่งเก็บค่าเข้าชมการแสดง โดยแสดงเรื่องหนึ่งติดต่อกันหลาย คืนจนจบ และต้องแสดงความงดงามสมจริง ของฉากเพื่อให้ผู้ชมติดใจกลับมาชมอีก

เวทีลิเก

มี ๒ แบบ คือ

๑. **เวทีลิเกแบบเดิม** เป็นเวทีที่ติดดินหรือยกพื้นเล็กน้อย ทำด้วยไม้ มีหลังคาที่เป็น ทรงหมาแหงน แบ่งพื้นที่เป็น ๓ ส่วนคือ เวทีแสดง หลังเวทีซึ่งใช้สำหรับเตรียมตัวก่อนออกแสดงหรือพักผ่อน และเวทีดนตรี เวทีลิเกมีขนาดมาตรฐานคือ กว้าง ๖ เมตร ลึก ๖ - ๘ เมตร มีฉากผ้ากั้นกลางสูง ๓.๕ เมตร หน้าฉากเป็นเวทีแสดง หลังฉากเป็นหลังเวที ถัดจากเวทีแสดงไปทางขวามือของผู้แสดงเป็นเวทีดนตรีสูงเสมอกัน ขนาด กว้าง ๓ เมตร ลึก ๔ เมตร บนเวทีแสดงมีตั้งอเนกประสงค์ตั้งกลางประชิดกับฉาก

๒. **เวทีลิเกลอยฟ้า** เป็นเวทีที่พัฒนาขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยขยายความกว้าง ของเวทีแสดงออกไปเป็น ๑๐ - ๑๒ เมตร ลึก ๔ - ๕ เมตร สูง ๑ เมตร เวทีดนตรี อยู่ตรงกลางระหว่างเวทีแสดงกับหลังเวที ยกสูงจากพื้นเวทีแสดง ๑.๕๐ - ๒.๐๐ เมตร ลึกประมาณ ๒.๕ เมตร มีฉากไม้อัด เขียนลายอยู่ด้านหลังวงดนตรี หลังเวทีกว้าง ๑๒ เมตร ลึก ๔ - ๕ เมตร ไม่มีหลังคา หน้าเวทีแสดงมีเสาแขวนป้ายผ้าบอกชื่อคณะ ลิเกยาวตลอดหน้ากว้างของเวที สองข้างเวทีมีทึบไม้อัดสำหรับบังผู้แสดงเข้าออก ตรงกลางเวทีแสดงมีตั้งอเนกประสงค์

อุปกรณ์การแสดงลิเก เนื่องจากลิเกเป็นการแสดงที่ต้องดำเนินเรื่องให้รวดเร็วในบางตอนจึงต้องมีการสมมติฉากและเหตุการณ์ ดังนั้นอุปกรณ์การแสดงลิเกจึงต้องมีทั้งของเหมือนจริงและของประดิษฐ์ของเหมือนจริง เช่น ดาบ ไม้เท้า หม้อข้าว กระเป่า ฯลฯ และของประดิษฐ์ เช่น ไม้ตะขาบ ตาลปัตร ผ้าขนหนู ม้วนเป็นทาร์ก ผ้าขาวม้าทำยาม ผ้าขาวม้าใส่สอดได้ขาแทนม้าขี่ เตียง ม้ากระดาศ ฯลฯ ส่วนบรรดาฉาก ทึบ เครื่องดนตรี ฯลฯ ทางฝ่ายคณะลิเกจะต้องมีไว้หรือใช้เช่าจากผู้อื่นก็ได้

เครื่องดนตรีลิเก

ลิเกซูลู และลิเกบารัต ประกอบด้วย รำมะนา ๒-๔ ใบ กลองแขกตัวผู้เสียงสูง ๑ ใบ กลองแขกตัวเมียเสียงต่ำ ๑ ใบ ซอเรอบาบ หรือซู้ฮู้ ๑ ตัวและโหม่ง

ลิเกบันตน ประกอบด้วยรำมะนา โดยที่ผู้ตีรำมะนานั่งล้อมเป็นวงหน้าเวทีและร้องเป็นลูกคู่รับไปด้วย

ลิเกลูกบท ประกอบด้วยวงปี่พาทย์ทำเพลงรับแทนการใช้ลูกคู่ร้องประกอบการตีรำมะนาของลิเกบันตน ซึ่งจะบรรเลงประกอบแทน สำหรับปี่พาทย์นั้นจะใช้ปี่พาทย์เครื่องคู่ หรือปี่พาทย์เครื่องห้า ก็ได้ตามแต่ฐานะของเจ้าภาพ โดยทั่วไปเครื่องดนตรีที่ใช้ในคณะลิเกจะประกอบด้วย ระนาดเอก ระนาดทุ้ม ซ้องวงใหญ่ ซ้องวงเล็ก ปี่มอญ ปี่ชวา ขลุ่ย ตะโพนมอญ (แทนรำมะนา) ตะโพนไทย ฉิ่ง ฉาบเล็ก ฉาบใหญ่ ฯลฯ ถ้าเป็นลิเกสมัยใหม่อาจจะเพิ่มกลองทอมและกลองชุด ตลอดจนเครื่องดนตรีสากลเข้าไปด้วยก็ได้

ภาษาลิเกและการสื่อความหมาย ลิเกเป็นมหรสพของประชาชนที่ผู้เล่นและผู้ฟังส่วนใหญ่ อาจจะมีการศึกษาน้อยจึงมีการใช้ภาษาที่ง่ายและตรงไปตรงมา หรืออุปมาอุปมัยเพราะต้องการความรวดเร็วจึงจัดว่า กลอนลิเกเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่เข้าลักษณะนารีปราโมทย์ (เกี่ยวพาราสิโอโลมปฏิโลม) และพิโรธวาทัง (ด่าทอ เสียดสี เยาะเย้ย ตัดพ้อ) มากกว่าเสาวรจนี (ชมความงาม วัตถุ คน ธรรมชาติ) และสัลลาปังคพิไสย (เศร้าโศก เสียใจ น้อยใจ) ซึ่งจะดำเนินเรื่องซ้ำ คนมักจะเบื่อ แต่ลักษณะวรรณคดีสองประการแรกมีช่องทางที่จะใช้ลูกเล่นหรือใช้คำสองแง่สองง่ามมากกว่า การสื่อความหมายของลิเกจะใช้ภาษาท่าทาง มักจะมีการย้าคนดูอยู่บ่อย ๆ อาจจะหันมาพูดกับคนดูโดยตรง หรือการบอกรักเพื่อให้มาเป็นพวกของตน โดยเฉพาะตัวตลกจะใกล้ชิดกับคนดูเป็นอย่างมาก เนื่องจากผู้ดูสนใจและศรัทธา ดังนั้นการจะสอดแทรกสิ่งใดลงไปเพื่อการพัฒนาจะผ่านตัวตลกมากที่สุด อีกประการหนึ่งของการใช้ภาษาของลิเกนั้น จะพบอยู่บ่อย ๆ ว่ามีการใช้คำหยาบคายในบทร้องและบทเจรจาชายสี่ซึ่งเป็นตลกมีชื่อเสียงคนหนึ่งเล่าให้ฟังสรุปว่า จะเล่นตลกให้ขบขันจะต้องดูผู้ชมเสียก่อนว่า ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นไหน ถ้าเป็นชนชั้นสูงต้องเล่นให้ขบขันละเอียด ถ้าเป็นชนชั้นกลางต้องเล่นสองแง่สองง่าม และถ้าเป็นชนชั้นต่ำต้องเล่นให้หยาบง่ามเดียว จึงจะพึงใจเขา (กรมพระยาตำราวรรณภาพ ได้นิพนธ์บทดอกสร้อยเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “อันลิเกลามกตลกเล่น รำเดินสิ้นอาญา ขายหน้า ไม่ควรจดจำเป็นตำรามันจะพาเสียคนปนปีเออย”)

การตัน โดย นายสุรพล วิรุฬห์รักษ์ ลิเกเป็นการแสดงละครที่อาศัยการตันเป็นปัจจัยหลัก การตันหมายถึง การผูกเรื่องที่จะแสดงบทเจรจาและบทร้อง ทำรำ อุปกรณ์การแสดง ในทันทีทันใดโดยมิได้เตรียมตัวมาก่อน แต่ทั้งนี้โต้โผและผู้แสดงมีประสบการณ์ที่สั่งสมมาก่อนแล้ว ดังนั้น การตันจึงมักเป็นการนำเรื่องคำกลอน กระบวนรำ ที่อยู่ในความทรงจำกลับมาใช้ในโอกาสที่เหมาะสม น้อยครั้งที่โต้โผต้องดันเรื่องใหม่ทั้งหมดหรือผู้แสดงต้องดันกลอนร้องใหม่ทั้งเพลง

การตันเรื่อง

โต้โผหรือหัวหน้าคณะ จะแต่งโครงเรื่องสำหรับการแสดงครั้งนั้น โดยพิจารณาจากจำนวนผู้แสดงที่มาร่วมกัน แสดง ตลอดจนความชำนาญเฉพาะบทของผู้แสดงแต่ละคน เรื่องที่แต่งก็นำมาจากเค้าโครงเรื่องเดิมๆที่เคยใช้แสดง แต่ได้ดัดแปลงให้เหมาะกับการแสดงในครั้งนั้นๆ ผู้แสดงมีจำนวนประมาณ ๗ - ๑๕ คน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าผู้ว่าจ้างต้องการลิเกโรงเล็กหรือโรงใหญ่ สำหรับลิเกโรงเล็กมีผู้แสดงน้อย เนื้อเรื่องจึงมักเน้นพระเอกนางเอกเพียงคู่เดียว ส่วนลิเกโรงใหญ่มีผู้แสดงมาก จึงมักสร้างตัวละครตั้งแต่รุ่นพ่อต่อมาถึงรุ่นลูก หรือเป็น เรื่องที่มีพระเอกนางเอก ๒ คู่ การตันเรื่องเป็นการแสดงตามโครงเรื่องที่หัวหน้าคณะแต่งขึ้น

การดับทรวงบพเจรจา

ผู้แสดงจะแต่งบพเจรจาและบพทรวงตลอดการแสดงลิเก สำหรับบพเจรจานั้น ผู้แสดงสามารถดับสดได้ทั้งหมด เพราะเป็นภาษาพูดที่เข้าใจง่าย ไม่มีใจความที่ลึกซึ้ง ส่วนบพทรวงมีเพลงและรูปแบบคำกลอนของเพลงไทย และเพลงราชินิกุลกำกับ ประกอบด้วยคำร้องซึ่งเป็นเนื้อร้องตอนต้นที่มีหลายคำกลอน และคำลงซึ่งเป็นเนื้อร้องตอนจบที่มีเพียง ๑ คำกลอน การดับทรวงมีศิลปะ ๓ ระดับ ระดับสูงคือ ดับคำร้อง และคำลง ขึ้นใหม่ หมุดทั้งเพลง ระดับกลางคือ ดับคำร้องให้ มาสัมผัสกับกลอนของคำลงที่ตนจำมาใช้ ระดับล่าง คือ ดับคำร้องและคำลงที่ลึกจำมา หรือจ้างคนเขียนให้มาใช้ทั้งเพลง

การดับท่ารำ

ลิเกจะเน้นการร้องทั้งบทกลอนและน้ำเสียง ส่วนการรำเป็นเพียง ส่วนประกอบ ดังนั้น ผู้แสดงจึงไม่เคร่งครัดในการรำให้ถูกต้อง ทั้งๆที่นำแบบแผน มาจากละครรำ การรำของลิเกจึงเป็นการ ย่างกรายของแขนและขา ส่วนการใช้มือทำท่าทางประกอบคำร้องที่เรียกว่า รำตีบท นั้นตามธรรมเนียมของละครรำมีเพียงไม่กี่ท่า นอกเหนือจากนั้น ผู้แสดงจะรำกรีดกรายไปตามที่เห็นงาม การดับท่ารำอีกลักษณะหนึ่งเป็นการรำแสดงความสามารถเฉพาะตัวของ ผู้แสดงบางคนในท่ารำชุดที่กรมศิลปากร ได้สร้างสรรค์เป็นมาตรฐานเอาไว้แล้ว แต่ ผู้แสดงลิเกลึกจำมาได้ไม่หมด ก็ดับท่ารำของดั้งเดิมให้เต็มเพลง ขึ้นตอนการแสดง องค์ประกอบอื่นๆ ของลิเก

นอกจากการแสดงแล้ว ลิเกยังมีองค์ประกอบอื่นๆที่สำคัญ ที่ทำให้สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ได้แก่ การผสมโรง ผู้ชม แม่ยก สถานภาพของผู้แสดง และ การประยุกต์เพื่อการสื่อสาร

องค์ประกอบของการแสดงลิเก

๑) การผสมโรง หมายถึง การที่ผู้แสดง ลิเกมารวมตัวกันเป็นคณะเพื่อทำการแสดงครั้งหนึ่ง เดิมคณะลิเกเป็นการรวมตัวที่ค่อนข้างถาวร มีหัวหน้าคณะหรือโต้ไฟ และมีลูกโรงคือผู้แสดง กินอยู่ด้วยกัน และแสดงเป็นระยะเวลานานๆ โดยที่ผู้แสดงเหล่านั้นมักเป็นญาติพี่น้องกัน และอาจมีผู้แสดงที่ไม่ใช่เครือญาติกัน มาร่วมแสดงเป็นครั้งคราว ปัจจุบัน คำว่า คณะลิเก หมายถึง บุคคลกลุ่มเล็กที่ประกอบด้วยโต้ไฟ ทำหน้าที่หาหรือรับงานมาจัดแสดง โดยมีภรรยาและ ลูกหลานอีก ๒ - ๓ คน เป็นแกนนำในการแสดง จากนั้นก็เรียกผู้แสดงที่เคยร่วมงาน กันมาผสมโรงให้มีจำนวนพอที่จะแสดงในครั้งนี้ได้ ผู้แสดงทุกคนมีเครื่องแต่งกายและเครื่องแต่งหน้าของตัวเอง ในส่วนของวงดนตรีก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้รับการว่าจ้างจากโต้ไฟลิเกแล้ว โต้ไฟวงปีพาทยก็ไปเรียกนักดนตรีที่เคยเล่นประจำวงมาร่วมกันบรรเลง เมื่องานแสดงลิเกครั้งนั้นเสร็จสิ้นลงแล้ว ทุกคนก็แยกย้ายกันไปรองานหรือหางานใหม่ ถ้าโต้ไฟที่เคยร่วมงานกันจองตัวไว้ก็จะให้โอกาสก่อน การผสมโรงเช่นนี้ทุกคนต้องรับผิดชอบตนเอง ความรุ่งเรืองหรือความเสื่อมเป็นเรื่องเฉพาะตน การที่ผู้แสดงทุกคนต้องรับผิดชอบต่องานและชีวิตของตนเองย่อมส่งผลดีให้แก่วงการลิเกในภาพรวม ลิเกจึงดำรงอยู่ได้ตลอดมา

๒) ผู้ชม ผู้ชมลิเกส่วนใหญ่เป็นสตรีวัยกลางคนขึ้นไป กลุ่มรองลงมาคือเด็ก ส่วนวัยรุ่นและหนุ่มสาวมีน้อย ผู้ชมสนใจความสวยงามของผู้แสดงและเครื่องแต่งกาย รวมทั้งคำกลอน การแสดงบทบาทในอารมณ์ต่างๆ และบทตลก ผู้ชมลิเกครั้งหนึ่งๆมีประมาณ ๓๕๐ - ๕๐๐ คน พวกที่ตั้งใจมาชมจะให้เด็กนำเสื้อหรือหนังสือพิมพ์มาปูรอง ที่นั่งด้านหน้า ขณะที่ลิเกกำลังแสดง ถ้า ผู้ชมเกิดความพอใจผู้แสดงคนใด ซึ่งโดยมากจะเป็นตัวพระเอก ก็จะถูกขึ้นมาที่หน้า เวทีแล้วมอบเงินรางวัล หรือคล้องพวงมาลัย ระดับธนบัตรเป็นรางวัล ผู้แสดงจะมารับรางวัลในช่วงที่ปีพาทยบรรเลงรับการร้องเพลง เงินรางวัลที่ได้รับจะเป็นของผู้แสดงคนนั้นโดยเฉพาะ

๓) **แม่ยก** เป็นผู้ชมผู้หญิงที่ติดตาม ชม และสนับสนุนเงินรางวัลแก่ผู้แสดงชายหรือพระเอกลิเกคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ คำว่า “แม่ยก” มาจากคำที่ผู้แสดงเรียกผู้ชมกลุ่มนี้ว่า “แม่” ด้วยความ “ยกย่อง” เงินรางวัลจากแม่ยกเป็นรายได้ที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับพระเอกลิเก อีกทั้งเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้ลิเกยังคงอยู่ และเป็นสิ่งดึงดูดใจเยาวชนให้สนใจที่จะเข้ามาสืบทอดการแสดง ลิเกให้คงอยู่ต่อไป

ขั้นตอนการแสดงลิเก

ขั้นตอนการแสดงลิเก แบ่งได้เป็น ๔ ช่วง คือ โหมโรง ออกแขก ละคร และ ลาโรง

๑. **โหมโรง** เป็นการบูชาเทพยดาและครูบาอาจารย์ พร้อมทั้งอัญเชิญท่านเหล่านั้น มาปกป้องรักษาและอำนวยความสะดวกให้แก่การแสดง นอกจากนี้ ยังเป็นการ อุ้มโรง ให้ผู้แสดงเตรียมตัวให้พร้อมเพราะใกล้จะถึง เวลาแสดง และเป็นสัญญาณแจ้งแก่ประชาชน ที่อยู่ทั้งใกล้และไกล ให้ได้ทราบว่าจะมีการแสดงลิเก และใกล้เวลาลงโรงแล้ว จะได้ชักชวนกันมาชม

โหมโรงเป็นการบรรเลงปี่พาทย์ตามธรรมเนียมการแสดงละครของไทย เพลง ที่บรรเลงเรียกว่า โหมโรงเย็น ประกอบด้วย เพลงชั้นสูงหรือเพลงหน้าพาทย์ ๑๓ เพลง บรรเลงตามลำดับคือ สาธุการ ตระณิมิตร รักสามลา ต้นเข้าม่าน ปฐม ลา เสมอ เชิดฉิ่ง เชิดกลอง ชำนาญ กราวโน และวา ถ้าโหมโรงมีเวลาน้อยก็ตัดเพลงลงเหลือ ๔ เพลงคือ สาธุการ ตระณิมิตร กราวโน และวา แต่ถ้ามีเวลามากก็บรรเลงเพลงเบ็ดเตล็ดแทรกต่อจากเพลงกราวโน แล้วจึงบรรเลงเพลงวาเป็นสัญญาณจบการโหมโรง

๒. **ออกแขก** เป็นการคำนับครู อวยพรผู้ชม ขอบคุนเจ้าภาพ แนะนำเรื่อง อด ผู้แสดง ฝีมือการร้องรำ และความหรรษา ของเครื่องแต่งกาย เพื่อให้ผู้ชมสนใจ และเตรียมพร้อมที่จะชมต่อไป ออกแขกเป็นการเบิกโรงลิเกโดยเฉพาะ

การออกแขก มี ๔ ประเภทคือ ออกแขกรดน้ำมนต์ ออกแขกหลังโรง ออกแขกรำเบิกโรง และออกแขกอวดตัว

๑) **ออกแขกรดน้ำมนต์** โต้โผ คือ หัวหน้าคณะหรือผู้แสดงอาวุโสชาย แต่งกาย แบบแขกมลายูบ้าง ฮินดูบ้าง มีผู้ช่วยเป็นตัวตลกถือขันน้ำตามออกมา แขกร้องเพลงออกแขกชื่อว่า เพลงซ่มเซ เสียงภาษามลายู จบแล้วกล่าวสวัสดิและทักทายกันเอง ออกมุขตลกต่างๆ เล่าเรื่องที่จะแสดงให้ผู้ชมทราบ จบลงด้วยแขกประพรมน้ำมนต์เพื่อเป็นสิริมงคลแก่การแสดง และเป็นการอวยพรผู้ชม การออกแขกรดน้ำมนต์ไม่ค่อยมีแสดงในปัจจุบัน

๒) **ออกแขกหลังโรง** โต้โผหรือผู้แสดงชายที่แต่งตัวเสร็จแล้วช่วยกันร้องเพลงซ่มเซอยู่หลังฉากหรือหลังโรง แล้วจึงต่อด้วยเพลงประจำคณะ ที่มีเนื้อเพลงอวดอ้าง คุณสมบัติต่างๆของคณะ จากนั้นเป็นการประกาศชื่อและอวดความสามารถของศิลปิน ที่มาร่วมแสดง ประกาศชื่อเรื่องและเนื้อเรื่อง ย่อที่จะแสดง แล้วลงท้ายด้วยเพลงซ่มเซอวยพรผู้ชม

๓) **ออกแขกรำเบิกโรง** คล้ายออกแขก หลังโรง โดยมีการรำเบิกโรงแทรก ๑ ชุด ก่อนลงท้ายด้วยเพลงซ่มเซอวยพรผู้ชม รำเบิกโรงนี้มักแสดงโดยลูกหลานของผู้แสดง ที่มีอายุน้อยๆ เป็นการฝึกเด็กๆให้เจนเวที เป็นการรำชุดสั้นๆสำหรับรำเดี่ยว เช่น พม่ารำหวาน พลายชุมพล มโนห์ราบุชายัญ หรือชุดที่คิดขึ้นเอง เช่น ชุดแขกอินเดีย ในกรณีที่เป็นการแสดงเพื่อแค้น รำเบิกโรงจะเป็น รำเพลงช้าเพลงเร็ว โดยผู้แสดงชาย - หญิง ๒ คู่ ตามธรรมเนียมของการรำแค้นละคร ซึ่งเรียกว่า รำถวายมือ เมื่อจบรำเบิกโรงแล้ว ข้างหลังโรงจะร้องเพลงซ่มเซอวยพรผู้ชม

๔) **ออกแขกอวดตัว** คล้ายออกแขก รำเบิกโรง แต่เปลี่ยนจากรำเดี่ยวหรือรำถวาย มือมาเป็นการอวดตัวแสดงทั้งโรง ผู้แสดงทุกคนจะแต่งเครื่องลิเก นำโดยโต้โผหรือพระเอกอาวุโสร้องเพลงประจำคณะ ต่อด้วยการแนะนำผู้แสดงเป็นรายตัว จากนั้นผู้แสดง ออกมารำเดี่ยว หรือรำหมู่ หรือรำพร้อมกันทั้งหมด คนที่ไม่ได้รำก็ยืนรอ เมื่อรำเสร็จ แล้วก็ร้องเพลงซุ่มเซอวยพรผู้ชม แล้วทยอยกันกลับเข้าไป

การออกแขกเป็นการแสดงลิเกที่สืบทอดมาจากลิเกสวดแขก แม้จะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ก็ยังพอเห็นองค์ประกอบเดิมอยู่บ้าง เช่น เพลงและการที่ผู้แสดง แต่งตัวเป็นแขก

๓. **ละคร** เป็นการแสดงลิเกเรื่องราวที่โต้โผซึ่งเป็นผู้เล่าเรื่องกำหนดขึ้นก่อน การแสดงเพียงเล็กน้อย แล้วเล่าเรื่องพร้อมทั้งแจกแจงบทบาทด้วยปากเปล่าให้ผู้แสดงแต่ละคนฟังที่หลังโรง ในขณะที่กำลังแต่งหน้า หรือแต่งตัวกันอยู่ โดยจะเริ่มต้นแสดง หลังจากจบออกแขกแล้ว โต้โผจะคอยกำกับอยู่ข้างเวที จนกว่าเรื่องจะดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ในกรณีที่เกิดปัญหา เช่น การแสดงเชื่องช้า ตลกผิด ตัวแสดงบาดเจ็บ โต้โผก็จะพลิกแพลงให้เรื่องดำเนินต่อไปได้อย่างราบรื่น ผู้แสดงทุกคนต้องรู้บท รู้หน้าที่ และต้นบทหรือบทเจรจาของตนให้เป็นไปตาม แนวเรื่องของโต้โผได้ตลอดเวลา

๔. **ลาโรง** เป็นธรรมเนียมการแสดงละครไทยที่มีการบรรเลงปี่พาทย์ลาโรง ผู้แสดงกราบอำลาผู้ชม โต้โผกล่าวขอบคุณผู้ชม และเชิญชวนให้ติดตามชมการแสดงคณะของตนในโอกาสต่อไป

ลิเกเริ่มการแสดงเป็นละครด้วยฉากตัวพระเอก แต่ในระยะหลังๆนี้มักเปิดการแสดงด้วยฉากตัวโง่ง เพื่อให้การดำเนินเรื่องรวบรัด และฉากตัวโง่งก็อีกทีก็กรีกโครม ทำให้ผู้ชมตื่นตื่นและติดตามชมการแสดง การดำเนินเรื่องแบ่งออกเป็นฉากสั้นๆติดต่อกันไปอย่างรวดเร็ว ยิ่งดึกยิ่งใกล้จะจบ การแสดงก็ยิ่งคึกคักตื่นตื่น โลดโผน ตลกโปกฮา จนถึงมีฉากตลกเป็นฉากใหญ่ให้ผู้ชม ครื้นเครง แล้วรีบรวบรัดจบเรื่อง ซึ่งบางครั้ง ก็ไม่จบบริบูรณ์ แต่ผู้ชมก็ไม่ติดใจสงสัย

การแสดงในฉากแรกๆ เป็นการเปิดตัวละครสำคัญในท้องเรื่อง ผู้แสดงจะส่งสัญญาณให้นักดนตรีบรรเลงเพลงสำหรับ รำออกจากหลังเวที เช่น เพลงเสมอหรือเพลงมะลิซ้อน เมื่อรำถวายมาถึงหน้าตั้งหรือเตียงที่วางอยู่กลางเวทีก็นั่งลง หรือทำท่าถวายมือยกเท้าจะขึ้นไปนั่ง แต่กลับยืนอยู่หน้าเตียง แล้วร้องเพลงแนะนำตัวเอง และตัวละครที่สวมบทบาท พร้อมทั้งร้องเพลงขอบคุณผู้ชมและออกอ้อนแม่ยก เพลงที่ร้องเป็นเพลงไทยอัตราสองชั้นต้นเนื้อร้องเอาเอง จากนั้นเป็นการร้องเพลงลูกทุ่งยอดนิยมอีก ๑ เพลง แล้วจึงดำเนินเรื่องร้องรำและเจรจาด้วยการเดินตลอดไปจนจบฉาก เพลงที่ใช้ร้องต้นดำเนินเรื่องเรียกว่า เพลงลิเก ที่มีชื่อว่า เพลงรานิกะลิง หรือ ราชนิกะลิง เมื่อ ตัวแสดงหมดบทบาทในการออกมาครั้งแรกแล้ว ก็ลาโรงด้วยการร้องเพลงแจ้งให้ผู้ชมทราบว่า ตนคิดอะไรและจะเดินทางไปไหน จากนั้นปี่พาทย์ทำเพลงเสมอให้ผู้แสดงรำออกไป

การแสดงในฉากต่อๆ มา ผู้แสดงมักเดินกรายทำออกมา ผู้แสดงบนเวทีหรือผู้บรรยายหลังโรง จะแจ้งสถานที่และสถานการณ์ ในท้องเรื่องให้ผู้ชมทราบ แล้วจึงดำเนินเรื่องไปจนจบฉากอย่างรวดเร็ว เมื่อผู้แสดงหมดบทบาทของตนเองแล้ว ก็จะร้องเพลงด้วยเนื้อความสั้นๆ แล้วกลับออกไปด้วยเพลงเชิด ซึ่งใช้สำหรับการเดินทางที่รวดเร็ว

การแสดงในฉากตลกใหญ่ ซึ่งเป็นฉาก สำคัญที่ผู้ชมชื่นชอบนั้น ผู้แสดงจะเวียนกันออกมาแสดงมุขตลกต่างๆ โดยมีตัวตลกตามพระ คือผู้ติดตามพระเอก กับตัวโง่งเป็นผู้แสดงสำคัญในฉากนี้ เนื้อหามักเป็นการที่ตัวตลกตามพระหาขมุขตลกมาลงโทษตัวโง่ง ทำให้คนดูสนใจ และพึงพอใจที่คนไม่ดีได้รับโทษตามหลักคำสอนของศาสนา ที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

การแสดงในฉากจบ มักเป็นฉากที่ ตัวโง่งพ่ายแพ้แก่พระเอก ผู้แสดงเกือบทั้งหมดออกมาไล่ล่ากัน ประเฝปากและฝีมือกัน โดยในตอนสุดท้ายพระเอกเป็นฝ่ายชนะ ส่วนตัวโง่งพ่ายแพ้ และได้รับบาดเจ็บสาหัส ต้องหนีไปหรือยอมจำนนอยู่ ณ ที่นั้น การแสดงก็จบลงโดยไม่มีกรตายบนเวที เพราะถือว่าเป็นเรื่องอัปมงคล ผู้แสดงมักทำทำนึ่ง เพื่อแสดงให้ทราบว่าการแสดงจบลงแล้ว

สรุป “ลิเก ” เป็นศิลปะและภูมิปัญญาของชนชาติไทยที่ทุกวันนี้อาจจะสูญหายไปเพียงเพราะขึ้นอยู่กับเหล่าวัยรุ่นและเยาวชนไทยที่ไม่เคยรู้จักและไม่เคยคิดที่จะรักษาเอาไว้แต่เมื่อได้ศึกษาแล้ว พบว่าวัยรุ่นไทยยังคงเป็นห่วงภูมิปัญญาไทยอย่างลิเก และกว่าที่ลิเกจะพัฒนามาได้ในแต่ละยุคคนนั้นต้องอาศัยกำลังทั้งทางกายและทางใจในการพัฒนาศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชาติตนเองกว่าจะพัฒนามาถึงทุกวันนี้ได้ศึกษาและทุ่มเทกันเป็นอย่างมากเพื่อที่จะให้ลิเกนั้นได้เป็นศิลปะและมรดกที่งดงามสามารถรอดไหมให้กับสายตาของคนทั้งโลกได้อย่างภาคภูมิใจ

ลิเกนั้นมีความสำคัญและประโยชน์มากมาย และเนื่องจากลิเกเป็นศิลปะของชนชาติไทยลิเกจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากในการดำเนินชีวิตของชาวไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเพราะเรื่องราวที่ใช้แสดงลิเกนั้นเป็นเรื่องราวที่นำมาจากวรรณคดีด้วยส่วนหนึ่ง และก็แต่งและเรียบเรียงเองด้วยส่วนหนึ่งโดยแต่ละเรื่องที่แต่งขึ้นนั้นได้มีแนวทางในการดำเนินชีวิตมากมายและยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมของสังคมในขณะนั้นเพื่อนำไปใช้และนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและนำไปปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตให้มีคุณภาพที่ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ลิเกยังเป็นมรดกที่งดงามและสำคัญมากแก่การดูแลและอนุรักษ์ไว้ซึ่งศิลปะของไทยเพื่อให้ลูก ๆ หลานๆ ของเราได้รู้จักและอนุรักษ์เช่นกัน “ลิเก” ไม่ได้เป็นแค่ศิลปะไทยประเภทหนึ่งเท่านั้นแต่ยังเป็นสายน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวไทยมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์จนกระทั่งทุกวันนี้เราทุกคนควรที่จะช่วยกันรักษาและพัฒนาศิลปะของเราให้คงอยู่คู่ประเทศไทยของเราต่อไป

อั อั อั อั อั อั อั อั

ฉากการแสดงลิเกทรงเครื่อง

การแต่งกายของลิเก ชาย -หญิง
ในปัจจุบัน

รูปภาพฉากลิเก

